

ANTAL LÁSZLÓ ET AL.

Fordulat és reform. Háttértanulmányok. A magyar gazdaság helyzete a nyolcvanas években.

Medvetánc, 7. évf. (1987) 2. sz. Melléklet. (47–74). 70–74.

A Fordulat és reform című munka összefoglaló helyzetértékelés, amely az 1978-as, a növekedést visszafogó, helyette az egyensúly megteremtését preferáló új gazdaságpolitikájának problémáit foglalta össze. Szélesebb értelemben az 1980-as évek második felében kibontakozó gazdasági recesszió kérdéseit elemezte, és ennek a társadalmi szférát érintő következményei taglalta. Az írás első változata 1986-ban készült. Az anyagot a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa karolta fel, az MSZMP KB viszont nem kívánt vele foglalkozni. A széles szerzőgárda (Bauer Tamás, Lengyel László és mások) 1987 tavaszán átdolgozta, továbbpontosította az anyagot, amelyet végül az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközössége is megvitatott. Az elkészült írás strukturális válságról beszélt, amelyben többek között az 1970-es évek végén végrehajtott gazdaságpolitikai fordulat, a piaci tényezők hiánya, a KGST nem megfelelően működése is elemzésre került. Kijelentette, hogy a helyzet legfeljebb 3–4 évig tartható komolyabb társadalmi következmények nélkül, ezért átfogó és radikális reformra van szükség. Ennek elemei a szerkezetátalakítás, a hatékonyságnövelés, a megtakarítások ösztönzése, restriktív pénzügypolitika, adóreform. Ezen túlmenően azonban a fennálló szocialista rendszer néhány alapelemét is érintve tulajdonosi reformot és decentralizációt sürgetett. A szerzők leszögezték, hogy a gazdasági reformnak társadalmi reformmal kell együtt járnia, amelyet az állam működésének ellenőrzése, demokratikus nyilvánosság, működő érdekképviseletek, társadalmi szolidaritás jellemez.

Annak, hogy a magyar kisvállalkozások mégsem intéznek döntő kihívást a veszteséges ágazatokkal, vállalatokkal és főként a nagyvállalati szektorral szemben, annak az az oka, hogy a nagyvállalatokhoz hasonlóan kettős természetűek. Döntő többségük nemcsak a piactól függ (például a VGMK-k, a csoportot a másodállású kisvállalkozók), ezért a kettős kötés egyben megosztja a motivációt is. A több mint félmillió kisvállalkozónak mintegy egynegyede az, akinek egyedüli megélhetőségi forrása a vállalkozás sikere. A többiek számára ez csak kemény többletmunka, ők azok, akik a biztos egzisztencia talaján igyekeznek a piacról több jövedelmet elérni. Minthogy a kisvállalkozások többsége egypiacos (munkaerőpiac) vállalkozás, és sem az áru-, sem a tőkepiacon nincsenek jelen, ezért a mai magyar kisvállalkozás nem jelent megoldást a merev gazdasági szerkezet megújulására.

A mai kisvállalkozás azért sem intéz döntő kihívást az elmerevedett struktúrákhoz, legfeljebb oldja kissé annak merevségét, mivel nem kínál tartós perspektívát a résztvevőknek. A főállású kisvállalkozók elkülönültek maradtak a társadalombiztosítás, az adózás, a hitelezés, a műhelyszerzés szempontjából, egyetemleges anyagi felelősségük nem ösztönöz arra, hogy vállalkozásukat fejlesszék, szervesen beépüljenek a gazdaságba. A kisvállalkozók ezért a népgazdaság vonatán mindig a lépcsőn állnak, azaz bárhol leléphetnek, bármikor beléphetnek – de le is lökhetők. [...]

A népgazdaság VI. ötéves terve az életszínvonal területén a megőrzést, továbbá az életkörülmények lassú javulását írta elő. A tervcél részben teljesült: a reálbér ugyan csökkent, de a többi lényeges életszínvonal-tényező (reáljövedelem, fogyasztás) reálértéke növekedett, az életkörülmények (lakások száma laksűrűség, munkaidő hossza, egészségügyi-oktatási hálózat leterheltsége, tömegközlekedés leterheltsége stb.) javultak. Ebben az időszakban vált meghatározóvá a fogyasztói árak szerepe a reáljövedelem szabályozásában.

1985-ben 100 Ft pénzjövedelem növekedéséből 74 Ft-ot semlegesített az áremelkedés, azaz a többletből csak 26 Ft szolgálhatta a termékek és szolgáltatások bővülő vásárlását. A munkajövedelmeken belül csökkenő tendenciájú a szocialista szektorban teljes munkaidőben foglalkoztatottak főmunkahelye szerzett jövedelmének az aránya, és növekvő a kiegészítő jövedelmek, továbbá a vállalati munkaközösségekből, ipari szolgáltató szakcsoportokból származó jövedelmek aránya. Nemzetközi összehasonlításban a magyar reálbér-alakulás a kedvezőtlenebbek közé tartozik, de stagnáló jellege nem egyedüli. Ugyanakkor ebbe az időszakban nem jutott érvényre az az elképzelés, hogy a hatékonyan dolgozó közösségek reálbére kismértékben emelkedjék, a kevésbé hatékonyabbé viszont csökkenjen.

Ezzel éppen ellentétes folyamatok erősödtek meg, amint az a költségvetésen keresztüli újraelosztás eredményeképpen kialakuló vállalati keresetnövekedéseknél tapasztalható. A reálbérek 1980 és 85 között kimutatott 4 százalékos csökkenése olyan átlag, ami csak nagyon kevés dolgozó egyedi reálbérére igaz: a keresők mintegy harmadánál érzékelhetően, több mint 8–10 százalékkal nőtt a reálbér (többségük pályakezdő fiatal); a keresők mintegy felénél kismértékű volt a javulás (kb. évi 1 százalék); a keresők mintegy 10–15 százalékánál stagnálás, reálbércsökkenés mutatkozott. Az utóbbiak többsége idősebb kereső munkás.

Az egyéni és az átlagos reálbérek eltérő irányzatát az összetétel-változás hatása magyarázza. A keresők köréből általában a magasabb keresetűek válnak ki (nyugdíj), és helyükbe 50–60 százalékkal alacsonyabb keresetű fiatalok lépnek. Ez azt jelenti, hogy évi 2–3 százalékos mértékű reálbércsökkenés kellene ahhoz átlagosan, hogy a keresők mintegy felének ténylegesen is csökkenjen a reálbére. Az összetétel hatásából ered az is, hogy a bérdifferentiálódásnak stagnáló vagy kismértékben csökkenő reálbér esetén is vannak – a keresők túlnyomó többségét vagy akár mindegyikét reálbérnövelésben részesítő – tartalékai. [...]

A vállalati gazdasági munkaközösségektől, ipari szolgáltató szakcsoportoktól származó jövedelmek 1985-ben a munkajövedelmeknek mindössze 3 százalékát tették ki.

Ez kisebb, mint a részfoglalkoztatottságból eredő munkajövedelem vagy fele akkora sincs, mint az állományon kívüliek részére folyósított munkabérek, az egyéb bérjelle-gű fizetések összege.

Ebben az időszakban az alacsonyabb nyugdíjak reálértékének a növekedése nem valósult meg, az átlagosnál érzékelhetően (pl. 25 százalékkal) alacsonyabb nyugdíjak vásárlóértéke is csökkent. A nyugdíjasok életkörülményeiben nem tükröződik az erő-feszítés, melyet a jövedelemelosztás tesz életszínvonaluk csökkentésének mérséklése érdekében.

Az utóbbi öt évben elért lakossági pénzbeli reáljövedelem-növekmény 40 százalé-ka a nyugdíjtömeg növekedésében testesült meg. Az ellentmondás oka romló demo-gráfiai helyzetünk: a növekvő számú nyugdíjas réteget, a csökkenő számú aktív kereső állomány „tartja el”. Népesedéspolitikánk nem veszi figyelembe az alacsony születés-szám húsz év után várható hátrányos gazdasági következményeit.

A gyermekek fenntartási költségeit fedező családi pótlék hányada egyre csökke-nő irányzatú volt, a gyermekgondozási segély vásárlóértéke folyamatosan csökken. A szociális célú segélyek súlypontja az egyéni munkát, társadalmi hasznosságát jól ismerő munkahelyekről fokozatosan tolódik el a területi igazgatás felé. Az egészségügyi ellátásban csökkent a térítési díjak aránya, azonban ha a térítési díjnak tekintett para-szolvenciák középarányos mértékét vesszük (kb. 4 és félmilliárd Ft), akkor a térítés aránya 17–18 százalékra, azaz a hivatalos térítési díj kilencszeresére nőtt.

A lakossági jövedelmek között 1985-ben (amikor a fogyasztói áremelkedés 7 szá-zalékos volt) a betétek mintegy huszadrésze őrizte meg vásárlóértékét, miközben 1980–1985 között a lakosság kamatból származó bevételei megduplázódtak. A nö-vekvő lakossági megtakarításoknak a kamatszintekből eredően csökkenő hozama és reálértéke állandósul.

Az elmúlt három évtizedben folyamatosan csökkentek a lakosságon belüli jöve-delemkülönbségek. A nyolcvanas évek első felében a tendencia lelassult, de feltéte-lezhető annak felerősödése. A jövedelemdifferenciálódás folyamata azonban látszat: valóságban a fogyasztás differenciálódik. A differenciálódó fogyasztás olyan felhal-mozott pénzvagyon elköltésén alapszik, amely egy korábbi, jövedelmileg differenci-áltabb időszak terméke, s amelyet az inflációs politika kényszerít elköltésre. A nagy áremeléseket követően 1980-ban rohamosan csökkent a lakosság megtakarítási haj-landósága, az 1970. évinek mintegy a hetedére, 0,5 százalékra. A valóságban a nyolc-vanas évek első felében a jövedelmi különbségek fennmaradtak, esetleg kissé tovább csökkentek. A jövedelmi különbségek mérséklődésének irányába hatnak az alábbi té-nyezők: az alacsony jövedelmű, több gyermekes családok létszámának a csökkenése; a nyugdíjas korú eltartottak létszámának a csökkenése; a munkaképes korú eltartottak számának egy minimális szintre történő mérséklődése; a nyugdíjjárulék kulcsok 1983. évi emelése; az alacsony nyugdíjak rendszeres emelése, régi magas nyugdíjak érték-vesztése; a szociális segélyek terjedése; az alacsony jövedelműek külön jövedelmei. A jövedelmi különbségek növekedésének irányába hatnak: a bruttó kereseti különbség kismértékű növekedése; a vállalkozói jövedelmek arányának növekedése; a nyugdíjak

megállapításánál a tízezer forintos plafon megszüntetése; az egygyermekes családok pótlékának a bevezetése; a több családi pótlék értékvesztése; az átlagosnál magasabb jövedelműek külön jövedelmei.

A jövedelemkülönbségek növekedése és csökkenése egyenlegében az utóbbi felé hajolt el, segített ebben a láthatatlan jövedelmek jövedelemdifferenciálódásában betöltött szerepének csökkenése is. Az a láthatatlan jövedelemtöbblet, amely 1980-ban ismeretlen mértékben, de az ismertnél jobban differenciálhatta a lakosság jövedelmeit, ma kevésbé fejt ki ilyen hatást. Miután az ország lakosságán belül növekszik a nyugdíjasok aránya, miközben csökken részarányuk a legalacsonyabb jövedelmi rétegben, a nyugdíjasok jövedelme összességében felzárkózó tendenciát mutat. Ezzel szemben a gyermekes családok jövedelmi pozíciója egyértelműen romlik. Az életszínvonal és életminőség alakulása szempontjából lényeges a jövedelem felhasználás szerkezeti alakulása. A nyolcvanok évek első felében a lakosság rendelkezésére álló pénzüsszegen belül stagnált a lakásberuházási kiadások aránya; növekedett a megtakarítási hajlandóság; kismértékben csökkent a fogyasztás részaránya. Az indokoltnál magasabb fogyasztási szint az inflációs politika időszakában alakult ki; éppen akkor, amikor termelőszféra visszafogta beruházásait, a lakosság viszont menteni kívánta a pénzét: általánossá vált az elővásárlás. Ugyanakkor a fogyasztás területén érvényesülő legfontosabb tendenciák pozitív jellegűek voltak: az étrend fokozatosan egészségesebbé vált, megtorpant az élvezeti cikkek fogyasztási növekedése, fokozatosan telítődött a háztartások tartós javakkal való felszereltsége. A lakossági jövedelmek felhasználásán belül a lakásberuházások kiadása annak ellenére emelkedett, hogy csökkent a lakásépítés üteme. A 24 százalékkal csökkenő lakásépítéssel szemben a lakásberuházás költségei 58 százalékkal emelkedtek, a nagyrészt növekvő árak, a kismértékben növekvő alapterület, a javuló lakásfelszereltség, továbbá az állami lakásépítés csökkenése miatt. Az OTP lakossági betétállományának növekedése mögött a lakosság csökkenő megtakarítás aránya húzódik meg. A lakossági betétállomány és készpénzállomány az elmúlt időszakban évente átlagosan 14–16 milliárd forintot veszített vásárlóértékéből az infláció miatt. Leszámítva a veszteségből a hitelek reálértékének csökkenését (évi 6–8 milliárd forint), az inflációs politika évente 8–10 milliárd forint vásárlóerőt vont el a lakosság nettó bevét-, illetve pénzvagyonából. Eközben a betétállomány növekedésében szerepet játszottak a kényszertakarékossági motívumok is, például az 1986 végén 274 milliárd forintos betétállományból 13,4 milliárd forint volt a gépkocsi fedezeti betét, vagyis ennek duplája, azaz a betétállomány 10 százaléka a gépkocsi-hiány miatt befagyasztott betétösszeg. Mindez azt a tendenciát vetíti előre, hogy az inflációs politika előtérbe kerül, és ha nem semlegesíti egy, a lakossági megtakarítást kedvezményező adótámogatás (például az értékpapírokba való befektetés mentesítése az adó alól), akkor bekövetkezik a már ismert lakossági reakció, hogy éppen a vásárlóerő visszafogásának kritikus időszakában csökken a megtakarítási kedv, és nő a korábban keletkezett jövedelmek és vagyonok feléléséből származó fogyasztás.